

педагогіки Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь)

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Міропольська Н.Є.

ІСТОРИЧНІ УМОВИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ МЕДИЦИНИ ЯК НАУКИ

О. Приходченко

Стаття підносить проблему зародків медицини, вказує на досить складний шлях становлення її як науки. Пропонуються народні засоби застосування трав, розкриваються властивості цілющої води. Робиться акцент на медичному термінотворенні.

Статья поднимает проблему зарождения медицины, указывает на достаточно сложный путь становления ее как науки. Предлагаются народные средства применения трав, раскрываются целительные качества воды. Делается акцент на медицинском терминообразовании

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Здоров'я завжди було і залишається найважливішою життєвою цінністю. Важко хронологічно визначити, коли виникла медицина, але той факт, що потреба в медичній допомозі виникла з появою людської спільноти, безперечний. Зародки її слід шукати в спробах народних цілителів прийти на допомогу хворим.

Формування цілей статті (постановка завдання)

Ще триста років до н.е. Херофімусом були сказані пророчі слова: «Коли немає здоров'я, Мудрість мовчить і не до мистецтва. Сила спить, багатство безкорисне, а Розум безсильний». Тому ставимо за мету: зробити екскурс в історію виникнення медицини, розширивши знання в даній галузі як такої, що сприяє профілактиці хвороб, а також поновленню працездатності. Для цього слід вирішити такі завдання: розглянути народні засоби зцілювання; описати концепт «водна стихія» як життєво важливого

складового компонента кожної людини; познайомитися з видатними представниками мистецтва врачування.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Вивченням історії медицини займалися, як правило, люди, які знали на оздоровчих властивостях трав, могли використовувати в корисних цілях живодайну силу води. На їхню думку, вода в деяких джерелах була цілющою. У Галичині такі джерела називалися «криничками». В усіх місцевостях України біля води здійснювалися різні обряди, насамперед, на свято Купали. На Йордан на берегах річок та озер відправлялися богослужіння з освяченням води. Окрім свяченої води, такі властивості мали також «непочата вода» і вода «Єлена». «Непочата вода» зачерпується щоранку до сходу сонця першою з ріки, колодязя або криниці чи навіть із трьох криниць. А поповнювалися названі водоймища росою. Напоювали «непочатою водою» і породіллю. Для цього повітуха після пологів опускала на ніч в колодязь скибку хліба. Вранці першим кухлем «непочатої води» з колодязя поїла породіллю. До речі, в давнину парубки часто домовлялися про побачення з дівчатами біля джерел і криниць, перші знайомства також відбувалися біля води. Бо вода – це вічне оновлення, продовження життя, яке неможливе без союзу двох. Тож, щоб набрати «непочатої води», треба встати до сходу сонця. Срібні вологі цяточки на траві і є тим, що допомагає одужати хворому, набратися нових сил здоровому.

Щоб набрати води «Єлена», треба йти по неї натщесерце, а повертатися так, як і з «непочатою водою» - мовчки, щоб менше хто бачив. У Літинському повіті на Поділлі люди промовляли: «Водо, Єлено! Очищаєш луги й береги, очисти і мене від усього злого, болісної слабості» [1, 92]. Різні уявлення поширювалися про джерела, ріки, озера, ставки та моря. На Холмщині вважали, що вони беруть початок з морів, а в Луцькому повіті вірили, що ріки починалися з криниць. Недарма слов'яни виток окремих річок, місця їхнього народження називали колісками». В Україні ще й досі джерела, які живлять річки й озера, носять назви «живиць», «животоків». До джерельної води ставилися з великою пошаною. Вона, на думку наших пращурів, знаходилася під впливом надприродних сил. Щоб нечисть не могла зіпсувати дорогоцінну вологу, її потрібно було надійно захистити. Турбота про чисту здорову воду на кожний день – одна з перших турбот селянина.

Характеризуючи концепт «вода», слід зупинитися і на криницях. Їх з великою пошаною оспівано у піснях, опоетизовано у прислів'ях, звеличено у народних легендах. Як зазначає дослідник В. Скуратівський, з давніх-давен у багатьох народів з особливою ретельністю охороняли і прикрашали джерела, вважаючи їх святими місцями. Здавна в народі кажуть: яка криниця – такий і господар. Народознавець В. Супруненко наголошує на думці, що найздоровіша і найсмачніша та вода, яка схована у колодязній споруді. Вони теж бувають різні: копанки, викладені камінцями, польові криниці з надійним ланцюгом, з корбою, зробленою з колеса старої сівалки, тощо. «Напоїти водою подорожнього, як зазначає В. Супруненко, обов'язок хазяїна криниці.

З водою, водною стихією зв'язано цілий ряд народних свят – це і Івана Купала (припадає на 7 липня – день літнього сонцестояння), з яким пов'язані два найголовніших персонажі – Купайло та Марена. Дівчата докіль них водили хороводи, співали жартівливих пісень:

Ой купалочка купалася,
Та на березу сушилася,
Та й тому люди дивувалися.

Передіванова, або Іванова ніч - найпоетичніше купальське дійство. Воно супроводжувало протягом сторіч духовне єднання людини з природою, «опоетизувало й звеличувало побут, освячувало почуття молодих сердець, жило сподіваннями на краще майбутнє. Символом свята було очищення всього гріхотворного вогнем та водою» [2, 11].

На свято Маковія (припадає на 14 серпня) освячували криниці: у простонародді його ще називали «Першим Спасом» чи «Спасом на воді». Посвячення криниць - глибинний звичай наших пращурів. Він сягає ще дохристиянських вірувань. У давній слов'янській міфології всім животокам та джерелам приписувалася надприродна («жива») сила. Тут проводили різноманітні ритуально-обрядові розваги, шлюбно-весільні дійства, влаштовували жертвоприношення. Про це мовиться і в «Повісті врем'яних літ», коли древліани «кладзем чи езером жертву приношаху». Особливу шану віддавали природним або рукотворним криницям. Свята кринична вода завжди дарує людям силу, здоров'я, наснагу. Виконані толоками гуртівні колодязі обов'язково освячували й обсаджували вербами. Вважалося, що саме це дерево найкраще оберігає джерелино в літню спеку, бо біля верб, за словами народознавця В. Скуратівського, люблять оселятися добрі духи вод і опікуни людського роду. Гуртівні криниці селяни освячували чотири рази на

рік – на Водохреща, на Юрія, на Купайла та на Маковія. На Водохреща відбувалося освячення води для людей, на Маковія – теж для селянських сімей. А ось на Юрія – для тварин, Купайлівське – для жнив. Т.Г. Шевченко відтворив цей обряд в поетичних рядках:

На те літо
Криницю святили,
На святого Маковія
І дуб посадили.

Окремі дійства вчиняли й на Зелені свята. Передовсім це стосувалося польових криниць. На Трійчанські дні або ж початках Петрівки організовували Хресні ходи до польових криничок. Біля таких джерел священик освячував воду, читав молебні й відправляв панихиди. Крім криниць освячували й драговини – небезпечні місця, розташовані переважно у пониззі річок та на болотах. Вони здавна відлякували людей своєю загадковістю й непередбачливістю. У давнину драговинні місця обсаджували вербами. Деревя остерігали людей про небезпечні місця і, водночас, були, за народними переказами, прихистком для душ покійників – русалок і мавок, які постійно перебувають тут і опікуються сільськими оселями. «Під цю пору організовували хресні ходи й до живих джерел, які називалися безоднями. Це переважно природні животоки, котрі не замерзають за найменших морозів» [2, 272]. У перші дні Петрівки освячували й броди. А коли під час повеню броди виходили з ладу, то в народі казали: «Там нечиста сила сидить». Тому людей, які вирушали в далеку дорогу, обов'язково супроводжували побажанням: «Хай вас Бог рятує на кожному броді й переході!». Люди вірили, що перебрдами опікуються водяники. Аби задобрити їх, на початку народного свята Петрівки й влаштовували сакральні ходи. У давнину біля таких місць з обох боків ставили кам'яні баби. В цей же період очищали, освячували й заворожували річки та ставки. Проводився обряд «ходіння на воду», або «в гості до води». На думку науковця В. Скуратівського, люди вірили, що в заростях річок і ставків живуть надприродні істоти – водяник, то очеретяний, або болотяний. За переказами, якщо водяний вважався покровителем і наглядцем русалок, то очеретяний – опікав потерчат, наказуючи їм заманювати людей у свої володіння й глумитися над ними. Жили вони, як свідчать легенди, переважно в тих місцях, де стояли водяні млини. Ставлення до річок було вишукано шанобливим. Напередодні ритуалу освячення чоловіки йшли до греблі, очищали їх від за давнілої зарості – очерету, річку, закріплювали береги, розширювали русла, по яких

збігалася вода до загат та коліс. А на Зеленому тижні чи у перший понеділок Петрівки, зібравшись у гурт, йшли до річки, щоб її освітити. Із зелено-святськими обрядодіями тісно зв'язується й «очищення ополонки». Його святкували лише молодіці, бо це, за словами дослідника С. Килимника, жіноче свято. В копанках прали білизну, купали дітей та напували тварин. Коли їх освячували, то співали пісню:

Посаджу я вербицю, постою під вербою.
Любуюся – милуюся своєю копанкою.
Вербиця зелена, копанка погожая –
Наша русалонька дівонька пригожая.
Чоловіки теж на честь жінок виконували пісні:
А по той бік гора,
А по сей бік копаночка.
А між нею та гіронькою
Ясная зоря:
Ой то ж не зоря,
Ой то ж не ясна,
Ой то ж моя дівчинонька,
Ой та до копаночки по воду пішла.

З водою пов'язане ще одне народне свято – Мокрини. Припадало воно на час жнив. Недарма народ склав прислів'я: «Дощ іде не там, де ждуть, а там, де ждуть, не там, де просять, а там, де косять», «Дощу тут ждуть, а він іде, де жнуть», «Свята Мокрина осінь приносить».

Таким чином, звернувшись до концепту «водна стихія», показали її різнобічно: це символ мужності, волі, чистоти цнотливості, цілющої сили, але водночас і жорстокості та невблаганності. Епітети поруч з іменником «вода» викликають ефект високої оцінки, а компоненти інших художніх прийомів набувають символічного значення. Це «жіночість», «ніжність», «краса», «смуток», «розлука». Широке використання слова-символу «вода» в звертаннях набуває пестливого позначення людини, засвідчує їх персоніфікаційні можливості й пріоритети. Слова-поняття «море», «ріка», «став», «криниця» нерідко виступають як перший стрижневий компонент побічних сполучень «ріка чиста, як сльоза», «ріка кохання», «море задоволення», «безкрає море життя», «душі криниця». Ріка, море – це «неосяжність», «безмежність», «плин часу», «мінливість» тощо. Компоненти символічного значення – «кохання», «здоров'я», «цнотливість» - закладено в слово «криниця». Слово «став» наскрізно зв'язане з народними повір'ями

про русалок, водяників, потерчат. Ці образи-символи в українському народному світобаченні пов'язані із його чудодійними властивостями. А у символізації верби над ставом визначеними є сприйняття цього дерева як важливого чинника життєдайності. Верба росте, як правило, над водою, і в обрядності українців її образ поєднувався із образами річки, криниці, джерела. За прислів'ям, де срібліє вербиця, там здорова водиця. За старовинними міфологічними уявленнями, верба над водою – символ злагоди, примирення. Опоектизація води, водного світу становить свого роду народнопоетичну домінанту, що виявляє себе у фольклорі, художньому слові, зрештою визначає світобачення українців, проникають у народну свідомість, визначають шанобливе, часом піднесено-урочисте її сприймання.

Заслуговують на увагу спостереження хроністів Сігеберта Жамолузського (1090р.), Вінценту із Бове (1235р.), які описували епідемії «гарячки». Вже тоді ними були зібрані незабутні рецепти народної медицини, які полегшували страждання хворих, а інколи й виліковували від страшної хвороби, що з'явилася в Європі у X ст. Це трави алтей, коров'як, медуниця, першоцвіт, мати-й-мачуха, подорожник, солодка, чербець, цетрарія. Змішані в рівних частинах, вони поєднували дихання, збір з трави м'яти, меліси, барвінку – покращували кровообіг та мікроциркуляцію в судинах рук на ніч тощо. Медичні терміни або наближені до них поняття зустрічаються в писемних пам'ятках, у різних медичних порадиниках, найчастіше анонімного походження, XVI – XVII ст. Окреслені медичні термінологічні поняття зафіксовані в «Лексиконі словенороському» Пашви Беринди (1627р.). Абу-Алі в своєму «Каноні лікарської науки» наголошував на найефективнішому шляху до довголіття – це збереження здоров'я, а не лікування хвороб. Ще в рабовласницькому суспільстві почалася систематизація знань, що стосуються здоров'я людини. До нашого часу дійшли такі керівництва зі збереження здоров'я, як: китайське «Конг-фу» (близько 2600 років до н. е.), індійська «Аюрведа» (близько 1800 років до н. е.), «Про здоровий спосіб життя Гіппократа» (близько 400 років до н. е.), системи оздоровлення, що існували в Спарті, та інші. До речі, доведено, що збережені тексти «Гіппократового збірника», а їх більше шістдесят, були написані різними людьми і в різний час, що дозволяє говорити про школу великого Гіппократа. Найбільш знаменитим прийнято вважати Гіппократа з острова Кос, що жив у V ст. до н. е. Таке ж ім'я одержали його діти і внуки, а також нащадки деяких учнів. Всі чоловіки цього роду займалися врачуванням і мало

чим поступалися в цьому мистецтві своєму пращуру. Сам Гіппократ багато мандрував, що сприяло його знайомству з досягненнями медицини давньої Індії, Єгипту та Азії. В наступні періоди розвитку цивілізації учені Френсіс Бекон, М.В. Ломоносов, М.Я. Мудров та інші в своїх роботах підкреслювали, що «пріоритет у відношеннях до здоров'я повинен бути відданий саме здоров'ю та профілактиці хвороб» [4, С.16].

Педагоги минулого Томмазо Кампанелла, Франсуа Рабле, Томас Мор, Мішель Монтень та інші займалися розробкою методик фізичного виховання як здоров'язберігаючими технологіями. Великий сплеск зміцнення здоров'я спостерігається в педагогічній теорії XVII ст. За висловом Дж. Локка, «Здоровий дух у здоровому тілі - ось короткий, але повний опис щасливого стану в цьому світі...» [3, С.149]. Ж.-Ж. Руссо в роботі «Еміль, або про виховання», за висловом В.Коробейчик, «біологізує процес виховання» [4, С.224]. Ним детально описані прийоми загартування головного героя твору, зміцнення його фізичних сил. Гельвецієм у праці «Про людину, її розумові здібності і її виховання» наголос робиться на фізичному вихованні, «щоб зробити людину сильнішою, міцнішою, здоровішою, отже, щасливішою, такою, що частіше приносить користь своїй вітчизні» [3, С.273]. Луї Мішель Лепелетьє фізичне виховання пов'язував з працею, Песталоцці та А. Дістервег – з військовими іграми, пішими переходами, прогулянками на свіжому повітрі, Шарль Фур'є та Андрю де Сен-Сімон – із соцієнтарним вихованням, метою якого було здійснення повного розвитку фізичних і розумових здібностей дітей через продуктивну працю.

Ближнє зарубіжжя із зазначеної проблеми представлене іменами Єпіфанія Славінецького (праця «Громадянство звичаїв дитячих» подає поради, як ставитися до одягу, їжі, прогулянок, занять спортом), П.Лесгафта (праця «Керівництво до фізичної освіти дітей шкільного віку» підносить оригінальну систему фізичного виховання на основі закону наступності та гармонії як умов бадьорості духу і формування здорового способу життя), В.Фармаковського (книга «Шкільна дієтика» представляє опис екзистенцій цих проблем гармонії людини із собою та навколишнім світом).

Певних успіхів досягає за княжих часів і українська медицина. Слід згадати таких відомих вітчизняних лікарів того часу, як Дем'ян-пресвітер та

Агапіт – лічець (друга половина XIст.). Дочка Я. Мудрого Рягіна Франції Анна опрацює і видає першу книгу рецептів з фітотерапії.

Юрій Дрогобич (1450 – 1495 рр.), очевидно, є першим з відомих видатних українських вчених у галузі медицини. Доктор філософії, медицини (в титулі королівського), ректор відомого Болонського університету. Автор, імовірно, першої наукової друкованої книги – наукового трактату «Прогностична оцінка поточного 1483 року... ». Сприяв виходу в світ перших друкованих книг староукраїнською мовою в Кракові: «Тріюдь Пісна», «Тріюдь Цвітна», «Часословець», «Осьмогласник». Мета – просвіта людей. Адже, як говорили древні, «Пізнай, де світло, зрозумієш, де тьма». З ними ніби перегукується поет М.Заболоцький, написавши:

Є у людини два світи:

Із них – один, що нас створив,

А другий завжди твориш ти

У міру власних сил.

На основі типового здорового способу життя виділяється індивідуальний стиль сприяння здоров'ю. Основою для його вироблення служать особливості психофізичної організації людини, конкретні прояви рівня укладу життя, ціннісні пріоритети людини, індивідуальні програми здоров'я, які є органічною складовою сучасної системи освіти та ставлять за мету навчити бути здоровими, берегти своє життя й життя оточуючих через розвиток громадянської ініціативи в сфері піклування про особисте і суспільне здоров'я, взявши за основу постулати Сократа: «Людино, пізнай себе» та Конфуція «Людино, створи себе».

Великий внесок у розвиток медицини зробив учений Андреас (1514 – 1564 рр.). Освіту одержав у трьох університетах: в Лувені (Фпанція) з курсу гуманітарних наук, в Монтені та Парижі. У віці 23 років в 1537 році у Падуї він одержав ступінь доктора медицини і незабаром на запрошення Венеціанської республіки став професором Падуанського університету – передового наукового центру того часу. Везавій добре знав наукові праці Галена, до якого ставився з великою повагою, перекладав його книги і навіть підготував їх до видання. Анатомуючи людські трупи, Везавій переконався, що погляди Галена про будову тіла людини, що владарювали в Європі протягом 14-ти століть, багато в чому помилкові, через те що основані на вивченні анатомії мавпи та інших тварин. Везавій виправив більше 200 помилок

Галена, правильно описав скелет людини, її м'язи та багато внутрішніх органів. Він встановив відсутність в серцевій перегородці розщелин, через які, згідно з вченням Галена, кров повинна була проникати з правого шлуночка в лівий та контактувати з пневмою, описав клапани серця і, таким чином, створив передумови для наступного обґрунтування кругообігу крові.

Яскравою постаттю в медицині є й Едвард Дженнер (1749 – 1823 рр.). Медичну освіту одержав у Лондоні. У віці двадцяти років його віддали учитися на хірурга. Він став прабатьком нової науки – імунології, ввів терміни «вакцина», «вакцинація» (від лат. Vakka - корова).

Буде корисним знайомство з історією виникнення педіатрії як науки загалом. Основоположником педіатрії (від гр. paidog - дитина та iatrea - лікування) є С.Ф. Хотовицький. В 1847 р. ним було видано перший підручник з педіатрії, що носив одноіменну назву. Основним завданням педіатрії є попередження захворювання та інвалідизації або повернення (при захворюванні) стану здоров'я. В цьому відмінність її з валеологією – наукою про збереження здоров'я.

Століттям пізніше значно активізувався процес медичного термінотворення, що реалізувався у виданні словників (П. Адаменко, 1917 р.; О. Куриля, 1918 р.; М. Галин, 1920 р.; Ф. Цешківський, 1925 р.; О. Корчак-Чепурківський, 1927 р.; В. Кисільов, 1928 р.). З 1934р. виходить «Медичний термінологічний бюлетень». Згодом друкується словник І. Кириченка 1936 р., який значно поповнив термінологічний словник В. Крамаровського (1931р.). Поступово словниково-видавничий процес набрав обертів. Інтенсифікується розвиток медичного термінотворення. У 40-х роках вийшов з друку тритомний латино-українсько-російський медичний словник, в 70-х роках побачили світ два словники – М. Данилка, 1972 р., М. Нетлюха, 1972 р., у 80-х – О. Сведотова, 1985 р., у 90-х – «Російсько-український медичний словник» (авторський колектив: О. Мусят, С. Нечаїв, О. Соколюк, С. Гаврилук, 1991 – 1992 рр.). Всі названі видання містять цікавий матеріал із історії медицини. Наведемо як приклад хоча б деякі відомості: скажімо, ромашка. Характерна промениста форма квітки здавна асоціювалася з джерелом світла. Так, а давньому Єгипті вона була присвячена богу сонця Ра. Вшанування ромашки у давніх слов'ян теж зв'язане з культом сонця. В міфології

багатьох народів знайшла відбиття віра в те, що ромашка розцвітає там, де впала зірка. А в Карпатах існує повір'я, що весною, ледь пригріє сонечко, сніжинки на схилах гір перетворюються в ромашки, а з початком зими – навпаки. За уявленнями давніх, запах ромашки нагадує яблучний. Очевидно, тому Пліній Старший назвав ромашку *chamomilla* (від гр. слова – *chama* – земля та *mellan* - яблуко). Слов'янська назва рослини походить від слова *gomana* (римська). Звідси стає зрозумілим, чому середньовічна медицина ромашку називала «романовою квіткою». Згідно з однією з легенд, квітка одержала назву по імені юнака, який першим здобув її для своєї коханої. З тих пір в багатьох країнах світу дана рослина символізує прекрасне почуття закоханості. В ніч на Івана Купала дівчата пускали вінки з ромашок по річці, прагнучи в такий спосіб вгадати свою долю. Гадання ж на ромашці – це відголосок давнього обряду, в ході якого жерці задавали запитання богам і за допомогою чарівної квітки одержували відповідь на нього. Вважалося, що ромашка допомагає встановити невидимий зв'язок з предками, а також захистити житло від злих духів та іншої нечистої сили. Ромашка належить до числа найдавніших та найпопулярніших лікарських рослин. Ще Гіппократ та Діоскорид рекомендували її як засіб, що вгамовує біль та знімає судоми. Авіценна стверджував, що «ромашка – корисні ліки від виснажливості». На думку Галена, «ромашка за ніжністю дії недалеко від троянди». В сучасній медицині ця лікарська рослина широко застосовується при захворюваннях порожнини рота, респіраторних інфекціях, шлунково-кишкового тракту, в косметичних цілях. Суцвіття ромашки включені в фармакопеї 25 країн світу.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Таким чином, нами зроблено історичний екскурс в зародження медицини, починаючи з найдавніших часів як галузі, без якої не могло обійтися людство вже з перших митей існування життя на планеті Земля. Народні цілителі Китаю, Індії, Монголії, слов'янських країн споконвіку шанували рослини як такі, що оздоровлюють людину. З давніх-давен на сході відомі бактерицидні, ранозаживлюючі та сечогінні властивості фауни, зокрема дягелю – кореню здоров'я, сили. В Давній Греції та в Давньому Римі особливо пошановувався тмін звичайний. Класики античної медицини Діаскорид та Гален змогли знайти ціннісні лікарські властивості навіть в одному із

найрозповсюдженіших бур'янів – расторопші. Медицина набула статусу науки в сучасному розумінні цього слова у Давній Греції (Еллада). Найпершими лікарями, відомими в історії медицини, були філософи Алкмеон (кінець VI – початок Vст. До н.е.) та Емпедокл (приблизно 450 – 430 роки до н.е.). Перший був учнем Піфагора, другий – сучасником Гіппократа. Медицина в Давній Греції вважалася високим мистецтвом. За висловом греків – «це був гарний лікар, подібний богам». Такою залишається медицина і сьогодні – наукою, практикою, мистецтвом.

Література

1. Сагач Г.М. Золотослів/Г.М. Сагач. –К.:Райдуга, 1993. – 368с.
2. Кононенко О.І. Рідне слово/О.І. Кононенко. – К.:Богдана, 2001. – 303с.
3. Целье Авл. Корнелий О медицине/Целье Авл. Корнелий. – М.,1959. – 542с.
4. Гиппократ. Сочинения/Гиппократ. – М. – Л.:Медгиз, 1944. – Т. II (пер. с греч. В.И. Руднева, комментарии В.П. Карпова). – 617с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор Червонецький В.В.

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДІ

С. С. Рашидова

Стаття розкриває основні шляхи до патріотичного виховання у сучасній педагогіці.

Статья раскрывает основные пути патриотического воспитания в современной педагогике

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Питання виховання молоді як законослухняних громадян держави в душі любові та відданості Батьківщині завжди стояли в центрі уваги вчених. З давніх давен великі філософи, педагоги приділяли цій проблемі значну увагу. Відомо, що виховний процес тісно пов'язаний зі станом суспільства, він спирається на реальність, умови, у яких живуть